

SZEMLE

Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867. Budapest 1981. Országos Széchényi Könyvtár. 555 p., 32 t. (Német nyelvű kivonattal.)

Régi és súlyos adósság lerovásához fogott hozzá az Országos Széchényi Könyvtár, amikor kiadta saját történetének első kötetét. Meg kell mondanunk, elég későn. Hiszen fönnállása első évszázadának ünnepe, 1902-ben csak az előzmények, alapítás és Széchényi Ferenc életének korszaka, mindössze 18 év története kapott összefoglaló feldolgozást Kollányi Ferenc tollából. És azóta szinte egy újabb évszázad telt el, most már nincs is olyan messze a második évszázad megünneplése.

Pedig egy nagyra hivatott, véglegesnek szánt intézménynek mindig szüksége van arra, hogy mintegy tükröt tartson maga elé, állandóan szeme előtt legyen eredeti célkitűzése, saját múltja, egész változatos sorsa. Ez teszi képessé arra, hogy megtartva régi hagyományait, korábbi fejlődésének értékes eredményeit, szilárd alapon tudja tovább építeni, szervesen és következetesen, jelenét és jövőjét. Az eredeti célkitűzéseknek és a későbbi fejlődésnek figyelembevételével megkímélhette volna a Széchényi Könyvtárt fölösleges és téves mellékanyagoktól.

Különösen fontos a múlt ismerete, a történelmi látásmód egy olyan intézmény esetében, amely a nemzet kulturális életének alapvető követelményeiből, a társadalom saját erőfeszítései útján jött létre és állt fönn igen soká és amely a maga különleges típusában előképekre alig támaszkodhatott. Magyarország ugyanis újkori történelmének szerencsétlen alakulása, a függetlenség súlyos csorbulásai, a saját uralkodói központ, királyi udvar hiánya miatt kénytelen volt kulturális életének alapvető intézményeit a maga erejéből létre hozni. Nálunk nem egy általános gyűjtő körű, gazdag királyi könyvtár ment át a nemzet tulajdonába, nem királyi alapításnak kö-

szönhető az Akadémia, nem virágzó udvari színházi kultúrát vett át a polgári osztály — és folytathatnánk a sort más intézményekkel — hanem mindez egyes nagy mecénások és a társadalom összességének, a nemzetnek saját alapítása. Azért nőtt mindegyik annyira a szívünkhöz, azért érezzük sorsukat a sajátunknak.

A nemzeti könyvtár megalakulását a magyar értelmiség, a tudós-társadalom kezdeményezéseire Széchényi Ferenc alapítása tette lehetővé, rég meglevő igény kielégítésére, 1802-ben és fejlődött tovább az ő és más nagy és kis adományozók hozzájárulásával, majd a reformkori nemzeti mozgalom kibontakozásakor a rendek országgyűlési támogatásával, József nádor hathatós segítségével. Ez a társadalmi eredet a Széchényi Könyvtár egyik fő jellemvonása. A másik, célkitűzése és gyűjtő köre: nem általános tudományos könyvtár — ilyen már volt akkor, az Egyetemi Könyvtár és később a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára — hanem valami nemzetközileg is újszerű intézmény, a nemzet öneszmélésének eszköze, szellemi kincsei összegyűjtésének, őrzésének, kutatásának központja, ma úgy mondanánk hungarológiai alapkönyvtár. Széchényi Ferenc könyvtára hungaricum-könyvtár volt a szó legtágabb értelmében.

Ez a kiindulópontja a magyar könyvtárügyet jellemző hármastagoltságnak, hogy nálunk a XIX. század óta nem egyetlen, mindent messze túlszárnyaló, általános gyűjtő körű, de a nemzeti kincseket is első sorban birtokoló nagy könyvtár vállalta a nemzeti könyvtár funkcióit, hanem az Országos Széchényi Könyvtár, a budapesti Egyetemi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára együttesen. A három közül csak az Egyetemi Könyvtár támaszkodhatott már a XVIII. század vége óta állami (pontosabban ez is alapítványi) támogatásra, a Széchényi Könyvtár a szilárd állami támogatást csak 1867-ben nyerte el a független magyar minisztérium-

tól. Az Akadémia egészen 1945-ig nélkülözötte ezt a szilárd háttérét.

Ilyen körülmények közt érthető, hogy az OSZK egész léte, fejlődése mindig az adott történelmi helyzetből függött, életét döntően befolyásolta az itt tárgyalt korszakban az ország gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális fejlődése, állapota, ezeknek korszakunkban többször is megtalálható, jelentős fordulópontjai. Berlász Jenő, a történész és könyvtáros tehát kitűnő módszert választott akkor, amikor a tárgyalást az egész 1802—1867. közti korszakban két erő összjátékának viszonyára építi föl: a magyar társadalom gazdasági-társadalmi-politikai-kulturális életének hol gyorsabb, hol lassúbb, gátoltabb fejlődése az egyik tényező, (benne főleg Buda és Pest egyszerű, föltartóztathatatlan átalakulása, nagyvárossá, az ország kulturális és tudományos központtá fejlődésével). A másik tényező a könyvtár saját, belső, organikus, mondhatni vegetatív kibontakozása, állandó birkózása a leküzdhetetlennek tűnő problémákkal, feladatokkal.

A munka alapjául választott négy fejezet egyaránt erre a két tényezőre van főlépítve. Ez a négy fejezet: 1. A Széchenyi Ferenc küldetésstudatának kialakulása. A nemzeti könyvgyűjtemény létrejötte. A Széchenyi Országos Könyvtár megalapítása. 2. A Könyvtár alapításától a reformkor küszöbéig (1802—1825); Miller Jakab Ferdinánd szervező tevékenysége. 3. A Könyvtár a reformkorban és a szabadságharc időszakában (1825—1848/49); Horvát István a könyvtár élén. 4. A Könyvtár az önkényuralom korában (1849—1867); újjászervező kísérletek Mátray Gábor könyvtársorsága idején.

Részletes tartalmi ismertetésnek recenzióknak nem lehet helye, hiszen Berlász Jenő az eseményeknek, egyéneknek, problémáknak, tevékenységeknek, adatoknak, a könyvtári munka minden mozzanatának olyan tömegét tárja föl, hogy ha csak a legfontosabb kérdéseket akarnák említeni, az messze meghaladná egy recenzió terjedelmét. Berlász könyvében mindaz megvan, amit a könyvtár életének erről a szakaszáról tudni érdemes, tudni kell. Ezt a könyvet különben is nemcsak megismerni, hanem valóban olvasnia is kell mindenkinek, aki a magyar könyvtárügy múltja iránt érdeklődik. Erre különösen alkalmassá teszi részletes, világos tagolása, jó magyar stílusa, olvashatósága, — olyan tulajdonságok, amik sajnos, ritkán jellemzik a tudományos írásműveket. Fokozza a világos áttekintést a nagy alaposággal és fáradtsággal összeállított sok statisztikai táblázat: pénzügyi, személyzeti, állománygyarapodási, feldolgozási stb.

Mégsem mulaszthatjuk el, hogy néhány nagyon jellegzetes mozzanatra rá ne mutassunk a Könyvtár életében. Ilyen mindegyik az a páratlan gyorsaság, amellyel már induláskor a könyvtár megnyitotta kapuit. Az alapítólevél királyi megerősítésének kelte 1802. november 26. és majdnem egy év múlva, a Kiscenkről Pestre való fölszállítás után, 1803. december 10-én már meg volt a megnyitási ünnepség. De azután már az első korszakban két menekítést (a franciák elől) és három költözést kellett átvészelnie a gyűjteménynek és egyben a ferenci abszolútizmus beköszöntésével 1811-től kezdve még a rendi országgyűlés támogatását is nélkülöznie kellett. Hogy a Könyvtár ezeket a megrázkodtatásokat ki tudta heverni, az Széchenyi Ferenc áldozatkészségén, József nádor megértő támogatásán és Miller Jakab Ferdinánd energiáján kívül főleg annak volt köszönhető, hogy a Könyvtár egybeforrott az 1808-ban alapított Magyar Nemzeti Múzeummal, amely megadta a kellő súlyt és állandóságot a magában erőtlén könyvtárnak. Mikor azután már úgy látszott, hogy minden a legjobb úton van, — a Jankovich-gyűjtemény megszerzése után a Könyvtár számban és értékben nagyot gyarapodott s az országgyűlés megszavazta összegből épül a hatalmas múzeum-palota, — akkor az 1838-i árvíz — majdnem katasztrófát okozott. Csak Horvát István és famulusa szinte emberföltötti mentési munkálatainak köszönhető, hogy sikerült mindent idejében átmenteni a magasabban fekvő Ludoviceum épületébe. Ettől kezdve azonban lehetetlenné vált a könyvtár nyitvatartása. Előbb meg kellett várni az új épület befejezését, azután berendezésének elkészítését s akkor már a szabadságharc viharos korszaka, azután az idegen abszolútista uralom következett, amelytől egy kifejezetten nemzeti célú intézmény nem sok jót kaphatott, inkább méltánytalan kritikát az agyon terhelt könyvtárosok felülvizsgálókat, bizottságokat, meg nem valósított tervezeteket, elutasított javaslatokat. Mégis a Könyvtár és a Múzeum túlélte ezeket is, és bizalommal indult neki a végre a számára nagyobb szabadságot biztosító és a fejlődés föltételeit megadó következő korszaknak.

Berlász tömör jellemzésével: „A kor, amely Nemzeti Könyvtárunk történetében 1867-tel lezárult, a szó legigazibb értelmében *hőskor* volt: roppant nehéz és viszontagságos körülmények között kifejtett, de föltöbb tiszteletreméltó erőfeszítések kora. Talán nincs még egy e nemű közgyűjtemény Európában, amely rendszeres állami gondoskodás és ebből eredő személyzetihiány miatt — csupán alkalmi mecénási

és társadalmi támogatásra szorítkozva — igyekezett megbirkózni azokkal a feladatokkal, amelyeknek teljesítését a XIX. század rohamosan fejlődő tudományossága és közművelődése tőle okkal elvárta." És fűzzük hozzá, hogy mindez Széchényi Ferenc nagy kezdeményezése és József nádor megértő támogatása mellett elsősorban három nagy könyvtáros-egyéni tudásának, kitartásának, páratlan munkateljesítményének volt a gyümölcse. Az ő valóban „kezüik munkája” nyomán alakult a sokféle eredetű könyvmennyiség könyvtárrá. „Kezüik nyomán”, mert hiszen a katalogizálás több tízezer mennyisége is nagyrészt személyes munkájuk volt ugyanúgy, mint a gondoskodás sokszor még a lámpákba való olajról, vagy a teremőrzésre alkalmazott rokkant katonák néhány filléres zsold-többletének biztosításáról. Pedig könyvtárosi munkájuk mellett jelentős tudományos munkát is fejtettek ki. Itt mégis könyvtárosi hozzáértésüket és ügyszeretetüket kell kiemelnünk. Hogy többet ne említsünk, Mátray Gábor a föllállásban a numerus currensit vezette be, és ezzel lehetővé tette a gyarapodásnak proveniencia szerinti együtt tartását. (Sajnos, később a könyvtár áttért a szakrendszeri felállításra és ezzel még az eredeti Széchényi-féle alap-anyag is szétszóródott.) Ugyancsak Mátray évszázadot megelőző — sajnos, el nem fogadott — javaslata volt, hogy az egyes múzeumi táruk segédkönyvtárai is a Széchényi Könyvtár felügyelete alá tartozzanak és katalóguscéduláik kerüljenek be a Könyvtár katalógusába. Tehát korát messze megelőzve javasolta könyvtári „hálózat” és „hálózati központ” létesítését.

Csak néhány kiragadott példa volt mindez annak igazolására, hogy mennyire megérdemli elismerésünket a három korszak három nagy könyvtárvezetője, Miller Jakab Ferdinánd, Horvát István és Mátray Gábor. De teljes elismerést érdemel a korszak történetének megírója, Berlász Jenő, aki munkájának csak első, rövid részletében támaszkodhatott Kollányi említett monográfiájára és néhány részlettanulmányra, — ezek közül is főleg saját, korábban megjelent értekezéseire. Széchényi Ferenc halálától kezdve teljesen töretlen úton kellett szintézisét elkészítenie, minden levéltári anyag és idevonatkozó egykorú nyomtatott forrás felkutatásával és feldolgozásával. Csak a szakember tudja lemérni, mennyi szakértelem és mennyi munka van egy-egy igénytelennek látszó levéltári jelzet mögött a jegyzetekben. Pedig ilyen jelzet sok száz van a könyvben. A munka módszertani szempontból is úttörő jelentőségű és mintaszerű, nemcsak hazai hanem nemzetközi viszonylatban is.

Ezért kár, hogy csak egy aránylag rövid német kivonat teszi hozzáférhetővé külföldi könyvtártörténészek számára. Jó lenne ha megjelenne egy-két világnyelven is, külön kötetben, ha nem is teljes terjedelmében, de lerövidített formában.

A mérce tehát föl van állítva a könyvtár történetének további kötetei számára.

CSAPODI CSABA

Magyar könyvészet 1921 — 1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica 1921 — 1944. Catalogus systematicus librorum in Hungaria editorum. 6. Nyelvészet — Irodalom. Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Szerk. KOMJÁTHY Miklósné. Bp. 1981, Egyet. Ny. 647 l.

Mire az előző kötetről szóló ismertetésünk megjelent (MKsz 1981. 247—249.) azzal a kívánsággal, hogy „az újabb kötetek minél gyorsabban kövessék egymást”, íme, kezünkben az évtizedre tervezett vállalkozás újabb kötet: VI. Nyelvészet — Irodalom. A gyors megjelenés éppen olyan megnyugtató és biztató, mint az azonos szerkesztő, Komjáthy Miklósné által azonos gonddal összeállított kötet: tanúvallomás az előkészítő munkálatok megbízhatóságáról és egyben komoly ígéret az elkövetkezendő kötetekről.

Az összegyűjtött anyag az ETO rendjét követve két nagy csoportra oszlik: *Nyelvtudomány és filológia* az egyik, *Irodalom* a másik. E két nagy fejezetben belül akár az ETO-számok rendszere, akár a tartalomjegyzék ad tájékoztatást, vagy pedig — amint a bevezetésben olvashatjuk —, „ha a kötet használatja a rendszerben nem tájékozott s egy meghatározott ismeretág irodalmát keresi, a kötet végén a tárgymutatásban kap eligazítást, ahol a szakjelzeteket a fogalmak betűrendjében találja meg”.

A vaskos kötet lapjait forgatva, a rendszert és a tételeket végigtanulmányozva megismételhetnénk mindazt, amit az előző, a magyar irodalmat felölő kötetéről írtunk, dicsérve a pontosságot, alaposágot és a mögöttük megbúvó szívós utánjárást.

Az utánjárásról nem is lehet néhány dicsérő szót elmulasztani. Így például szép-irodalmi fordításoknál az eredeti cím fel tüntetése. Ezt a korabeli gyakorlat a kiadásokon többnyire elhagyta, vagy reklám-fogásból az eredeti címet túlságosan szabadon magyarította. Aprólékos utánjárást igényelt ezeknek felderítése az ismertebb, eredetiben könnyen hozzáférhető nagy nyelvek irodalmánál is. Az elvégzett munka nagyságára azonban sokkal jellemzőbb, ha

egy olyan kis, nálunk alig ismert nyelvet veszünk, mint például a dán. A dán szép-irodalmat felölelő tételek száma 87, de ezekből mindössze 9 kiadvány tüntette fel magán az eredeti címet. Szögletes zárójelben 47 eredeti címet találunk, köztük ilyeneket is: *Nehéz a hűlőnek* [Barbara]. Megoldatlan 31 tétel maradt, de ezekből 11 olyan gyűjteményes kötet (pl. Hans Christian Andersen meséi), ahol eredeti címet nem is kell keresnünk. Tehát 20 cím, a tételeknek mindössze 26 százaléka maradt a jövő filológusaira, valamint Ráth József-re, aki a dán nemzeti könyvtár alkalmazottjaként éppen a dán—magyar irodalmi kapcsolatok felderítésén munkálkodik. Csak a könyvtárosi munkában járatosak tudják igazán felmérni és értékelni, hogy mennyi munka és buktató rejlik a szögletes zárójelek között — erről akár tanulmányt írhatnak a kötet összeállítói. Ilyen jellegű problémákat egy másik aspektusból is megvilágíthatjuk. Jack London egyik műve, *A daughter of the snows* megjelent *A havasok leánya* címmel is, meg *Az alaszkaiai Diana* címmel is. Ugyancsak Jack Londonnak *An Odyssey of the North* művét *A farkas fia* címmel fordította le Bartos Zoltán, de ugyanez a munka megjelent *Északi Odüsszea* címmel Farkas Akos fordításában, aki a 2. kiadáson már Doroghi Farkas Akosnak nevezi magát. E névváltozat beszédes lehet a Horthy-korszakkal foglalkozó történész számára is. Egyben e kis példa rávilágít arra, hogy a kötetet nemcsak könyvtárosok és filológusok forgathatják haszonnal, hanem történészek, szociológusok, a művelődéstörténet stb. művelői: mindazok, akik egy korszak szellemi képét és igényeit akarják felmérni.

Lapozgatás közben érdemes például felfigyelni arra, hogy ki és mi volt bestseller. Hogy egy Thomas Mann műre 10 Courths-Mahler esik, s ez utóbbi több mint 250 regénnyel szerepel; hogy Cronin művei szinte kivétel nélkül megélték legalább öt kiadást, a hét évig egymás után megjelenő *Réztábla a kapu alatt* című regénye pedig a 20. kiadásig jutott el. Szemmel láthatólag mindegyik műve nagy üzletet jelenthetett a Dante kiadónak. De ne csak sötét szemüveggel nézzünk. Oscar Wilde is mintegy száz művel, Bernard Shaw ennek egy ötödével, Tolsztoj pedig 85 munkájával szerepel, s megjelent Solohov regénye, *A csendes Don* is előbb az Epoque, majd a Cserépfalvi kiadásában. Ezek persze csak kiragadott példák, jelezve, hogy egy bibliográfia is lehet közvetlen céljain túlmenően forrás-értékű olvasmány.

Külön említést érdemel a kötet bravúros függeléke: Az irodalmi sorozatok mutatója, 133 lapon. Ez mintegy 2 000 kiadványnak,

komoly műnek és ponyvának — vegyesen magyar és idegen szerzők termékeinek — adja meg sorozati helyét. Nemcsak könyvtárosnak, könyvgyűjtőnek és antikváriusnak nyújt ezzel jelentős segítséget, hanem mindenkinek, aki ennek az egységesen körülhatárolt korszaknak szellemi életében kutat. Máshol csak sokkal több munkával elérhető keresztmetszetet kapunk az olvasótábor szélesebb és szűkebb körű csoportjainak igényéről, az olvasói közízlésről, a történetileg oly kevésbé feldolgozott kiadvállalatoknak legalább a profiljáról, az általuk foglalkoztatott írói csoportosulásokról, az egész korszak kiadási és kiadói politikájáról. Kincseshánya, és sok különböző felmérés alapja lehet ez a gondos összeállítás.

KELECSÉNYI ÁKOS

Szendrei Janka: A magyar középkor hangjegyes forrásai. MTA Zenetudományi Intézet, Bp. 1981. 302 l. (Műhelytanulmányok a Magyar zenetörténethez 1.)

A zenei paleográfiának a régi kottaképek leolvasásán és értelmezésén túl feladata egy-egy korszak hallásmódjának, zenei életének a bemutatása is, aminek alapján már biztos művelődéstörténeti következtetéseket lehet levonni. Szendrei Janka mindkét feladatot sikeresen oldotta meg az elmúlt években a középkori magyar zenei paleográfia területén. A most ismertetett kötetben a magyar középkor teljes hangjegyes forrásanyagát tette közzé, *A magyar notáció története* c. kandidátusi disszertációjában pedig új módszertani szempontok kialakításával meggyőzően szemekolta a magyar középkori zene időbeli alakulását, földrajzi és intézményi különbségét. Ezzel jelentősen kiegészítette a középkori magyar művelődéstörténet forrásanyagát, de lényegesen hozzájárult a középkori zene előadásmódjának hitelességéhez is a magyar notációs jelrendszer egyértelmű meghatározásával. A középkori könyv és könyvtártörténet számára szintén fontos adatokat, összefüggéseket tárt fel.

A magyar középkor hangjegyes forrásait feldolgozó kötetét két nagy fejezetre osztotta. Az elsőtben áttekintette a hangjegyes forrásokat, a második részben magát a forrásjegyzéket adta közre. A magyar középkori zenetörténet hangjelzett emlékanyaga kb. 600 zenei kódex, ill. kódextöredék. A töredékek fontosságát mutatja, hogy a fenti számból kb. 520 tétel egy-egy zenei énekeskönyv egykori létét bizonyítja. Szendrei Janka pontosan körülhatárolta a zenei töredékek felhasználhatóságának mértékét, értékelhetőségét. A meglevő

kódexek és a töredékek vizsgálata alapján a könyvtörténeti vizsgálatokkal szinte teljesen megegyező eredményre jutott: Magyarország a középkor századaiban, ha minden korban nem is egyenletesen, de bőségesen el volt látva (énekes) könyvekkel, a gregorián kultúra vezető központjaitól kezdve a legkisebb falusi plébániáig.

A XI—XII. századból 17 forrás tette lehetővé a zenei élet jellemzését. A XI. századi Magyarországon a német terület liturgikus zenéjének a közvetett és közvetlen hatása érvényesült. A XI—XII. század fordulójára megszorodó források már a magyarországi könyvmásoló tevékenység meggyökereését mutatják. Ezek a források még nagyobb számban monasztikus jellegűek, de ezek száma a későbbiekben jelentősen csökken. A XII. századi, két teljes zenei kódexünk, a Codex Albensis és a Pray kódex azt bizonyítják, hogy a már befogadott liturgikus és zenei anyagot magába olvasztotta és saját igényei szerint átalakította a hazai gyakorlat, amely formailag viszont nagyon változatos volt. Ez a változatosság a század nagy művelődéstörténeti változását és az újfajta külföldi orientációt tükrözi.

A XIII. század zenei forrásaiban rendkívül hézagos. A csekély számú forrásból is kielemezhetőek voltak azonban a monodikus kultúra itthon kialakuló és a későbbiekben leginkább jellemzővé vált vonalai.

A XIV. századi zenetörténet emlékei a késő középkor változatosságát bizonyítják. Különböző művelődési irányok és tendenciák képviselői a jól elkülöníthető forráscsoportok. A fő hagyományvonalat az esztergomi és a zágrábi források jelentik. A legjelentősebb és a legkiemelkedőbb és a XIV. századi könyvtörténet számára is az egyik legfontosabb emlék az 1341 előttről származó esztergomi rítusú Missale notatum, amelyet ma a pozsonyi Városi levéltár őriz. (EC Lad. 3.) Ez a kódex a középkori magyar dallamhagyomány egyik legmegbízhatóbb képviselője és egyúttal a magyar gótikus könyvírásnak is reprezentánsa. Ugyanígy a magyar könyv-, és zenetörténet egyik legjelesebb darabja az esztergomi Capitulare 1370 körül, (OSZK Clmac 408), amelynek zenetörténeti értékét növeli a biztos proveniencia. A benne levő bejegyzések a tartós esztergomi használatot tanúsítják és számos zenei tételével hézagpótló képviselője a magyar notációnak. Ebből a századból maradt ránk az esztergomi szokás szerint szerveződő, speciális hazai hagyományokat őrző pálosok első zenei emléke, a (sátoralja)újhegyi pálosoktól. A XIV. század második felétől kezdve regionális elkülönülések figyelhetők meg a haza zenei kultúrában. A városok zene-

életét dokumentáló kódexek mellett a kolostori kultúrát képviselő szerzetesi emlékek alkotják a különböző csoportokat.

A XV. századi források a könyvkultúra általános korabeli magas színvonalát bizonyítják. A zenei kódexek nagyobb részben gazdag, impozáns kiállítású könyvek. Kisebbszámban találkozunk használati könyvekkel, ami a könyvkultúra és a zenei notáció szélesebb elterjedését mutatja. A kurzív kézírással írt másodlagos betoldások, lapszéli jegyzetek, a nyomtatott könyvekbe írt kották a magán vagy kisebb közösség zenei életéről tudósítanak bennünket. A XV. századi források éppúgy tagozódnak, mint az előző századiak: egyházmegyék, pálosok, királyi udvar, városok és a szerzetesrendek emlékényaga. A monasztikus források több évszázados szünet után a XV—XVI. század fordulójától ismét megszorodnak, de csak töredékekkel képviseltetik magukat. A számgazarodás oka a kolostori kultúra késő középkori újravirágzása. Töredékes voltak magyarázata már a következő századok könyv-, és könyvtártörténetének egyik fejezetébe tartozik.

A XV. század végére a források bizonyítéka szerint a kottairás önálló készséggé alakult, amely képes volt a zeneélet változó igényeit is követni. Ezt a megállapítást még inkább aláhúzza néhány középkorvégi magyar nyelvű zenei feljegyzés. A középkori zenekultúra intézményes keretei a XVI. század közepétől felszámolódnak ugyan, de a mindennapi zenei gyakorlatban és a szokásvilágban mélyen meggyökerezett liturgikus dallamkincs nem tűnt el egyik napról a másikra. A XVIII. századig nyomon követhető a középkori zenei örökség a forrásokban, amelyek részben hiányt pótolnak, részben fontos adalékként szolgálnak a középkorvégi anyag értékeléséhez. Ugyanezért még a középkorvégi zenetörténet forrásaiként használhatók a XVI. század utolsó harmadától kezdve a protestáns magyar nyelvű kottás kódexek, az ún. graduálok.

A források elemzése alapján Szendrei Janka megállapította, hogy a XII. század második felében következett be a gyökeres fordulat a magyarországi hangjegyírásban. Ekkor határozták meg az új, többféle külföldi notációból táplálkozó, de egyikkel sem egyező „magyar” jelrendszert, és ezt vonalrendszerre helyezve a hangok magasságát egyértelműen rögzítették. Az új notáció kialakításában döntő hatása a latin (olasz, francia) országokban szerzett tapasztalatoknak volt. Az új notáció és a vonalrendszer bevezetése nem spontán fejlődés eredménye, hanem tudatos elhatározás ténye volt. Ezt a jelentős elméleti

megalapozottságú vállalkozást Szendrei Janka a II. Géza és III. Béla idején virágzó esztergomi kultúrához kapcsolja. A XIII. század folyamán formailag és technikailag egységesedett az új notáció. A XIV. század folyamán már tagozódott is: kalligrafikus megoldásokkal és a napi írásgyakorlat által fellazított formakészlettel a gótizálás felé haladt a magyar notáció, és ezzel a tágan értelmezett „közép-európai” írásterület részévé vált Magyarország. A XV. század folyamán a magyar notáció a gyakorlati hangjegyírás vonalán fokozatosan teret nyert. Ennek jelentősége abban van, hogy nem hivatásos másolók művelték, hanem az ország legkülönbözőbb városaiban, falvaiban működő literátusoktól származnak forrásaink. Ők a tanúi a késő középkori magyar zenei íráskultúrájának. „Az eddigi kutatások más országokból még nem tudták kimutatni a késő középkorban a kurzív hangjegyírás ilyen fokú formai kialakultságát és széles körű ismeretét.” (Kand. dissz. tézisek 8. p.) Ugyanakkor a magyar notációnak nem sikerült az igazi monumentális hangjelzéssé való fejlődés. A nagy karkönyvek és a díszkódexek zenei írása már nem tisztá magyar notációval, hanem a metzi-gót notáció hatására szerkesztett jelrendszerrel, az ún. metzigót-magyar keverék notációval történt.

Szendrei Janka megállapításait a teljes hangjegyes forrásállomány feldolgozásából szerzett tapasztalataira alapozta. A forrásanyag teljességét tartalmazó jegyzéket a kötet 53—146. oldalán tette közzé. A jegyzékben három csoportba osztotta a forrásokat. C betűjellel az önálló zenei kódexeket, M betűvel a missaléket jelölte, F betűvel a töredékeket. Ezen belül az egyes darabok a feldolgozás és a katalógizálás sorrendjében következnek egymás után. A jegyzék bevezetőjében felsorolta és megindokolta a feldolgozás és a katalógizálás módját és elveit. A forrásjegyzék sorszáma után áll a megnevezés, ami követi a szakirodalomban bevett nevet, ha ez nincs, akkor a műfajmegjelölés. Ez a töredékek esetében okoz nehézséget, mert nem mindig különíthető el pontosan a műfaj, mivel középkori kódexeinkben szívesen másoltak össze többféle műfajú anyagot. Ezt követi a kottairás hozzávetőleges kora, majd a könyvtári jelzet. A forrás terjedelmi meghatározása után a tartalmi leírást adta. Ezután határozta meg a hangjegyírást, amelynél a *Magyar Zenetörténet I.* kötetének paleográfiai terminológiáját alkalmazta. A leírás utolsó tétele a proveniencia meghatározása. Feltüntette a kódexhez tartozó, de másutt levő esetleges töredékeket is. A forrásjegyzék használatát szinte minden szempontot figyelembe vevő muta-

tóval tette teljessé. (Műfaj, kor, notáció, proveniencia, könyvtári jelzet.) A 195—302. oldalon levő fakszimilék egy magyar zenei paleográfia mintakötetként is szolgálnak.

Nemcsak a zenetörténet, hanem a könyv- és könyvtártörténet szempontjából is lényeges ez a forrásjegyzék. Az itt közölt források a magyarországi középkori könyv- és könyvtártörténetnek is dokumentumai. Különösen a források proveniencia meghatározásának területén segítheti egymást a két szakterület, amint erre Szendrei Janka is utalt. (57. p.) Példaként a Bakócz gradualét hozzuk fel. A kódexszel eddig elsősorban művészettörténeti szempontból foglalkoztak. Szendrei Janka meghatározása szerint a kódex zeneileg a hazai hagyomány legmonumentálisabb képviselője tartalomban és formában egyaránt. Az esztergomi gregorián tradíciót képviseli, valószínűleg a székesegyház használatára tervezték. Berkovits Ilona művészettörténeti kutatásai alapján a zágrábi rendeltetést fogadta el eddig a szakirodalom. Szendrei Janka megállapításai határozottabb állásfoglalásra biztatja a könyvtörténettel foglalkozókat. A Bakócz gradualét csak 1555-ben ajándékozta az esztergomi egyháznak Oláh Miklós, amikor az már Nagyszombatban működött. A gradualét ezért eddig nem sorolhattuk a középkori esztergomi használatú kódexek közé. A középkori esztergomi zenei tradíció léte azonban megerősíti azt a feltevésünket, hogy a Bakócz graduale is a középkori Esztergom könyvkultúrájába tartozik. A proveniencia meghatározásának biztonságát növeli, hogy a kódex első kötetéhez tartozó töredék, amely ma az Akadémiai Könyvtárban van, szintén a Nagyszombat —Esztergom állomásokon keresztül jutott mai őrzési helyére.

A forráselemzésekkel és az ebből leszűrt megállapításokkal a zenetörténészek kivül a középkori könyv- és könyvtártörténettel foglalkozóknak is ösztönzést adott Szendrei Janka könyve, a forrásjegyzék közreadásával pedig egy fontos segédeszközzel gyarapodott a középkori magyar művelődéstörténet.

KÖRMENDY KINGA

Csapodi Csaba: A Janus Pannonius-szöveg-hagyomány. Bp. Akadémiai Kiadó 1981. 108 l. (Humanizmus és Reformáció 10.)

Nagy érdeklődéssel veszi kézbe Csapodi Csaba könyvét a magyarországi humanizmus kutatója; nemcsak azért, mert e kötet a korszak nemzetközileg elismert szakemberének a műve, hanem azért is, mert szinte megkoronázza Csapodi legutóbbi években végzett kutatásait, és reményt

nyújt arra, hogy irodalomtudományunk egyik legnagyobb adósságát végre törleszt-hetjük. Mert az már nem is kár, hanem egyenest szégyen, hogy a kétszáz esztendő és bibliofil ritkaságként óvott-örzött Teleki-féle kiadás óta sem a hazai, sem a külföldi irodalmároknak nem tudunk, nem tudunk használható szövegeket a kezébe adni. (V. Kovács Sándor 1972-es vállalkozása kétségtelenül hasznos volt, de mind a latin szövegek közlése, mind a műfordítások némelyikének színvonala kívánnivalót hagyott maga után.) Janus Pannonius esztétikai megítélése éppúgy vita tárgya lehet, mint helyének kijelölése a magyarországi vagy az európai humanista költészetben; az azonban vitán fölüli kell, hogy álljon, hogy életműve, épp a sokoldalú vizsgálatok érdekében, megköveteli: minél előbb és minél színvonalasabb kritikai kiadás formájában vegyük kézbe. Csapodi monográfiája ígéret e remény, ha tetszik: követelmény teljesülése szempontjából.

Ha egy íróval kapcsolatban szöveg-hagyomány kutatásáról beszélünk, akkor több egymás utáni, egymással párhuzamos, sőt egymásba ötvöződő feladatot tartunk szem előtt. Kutatni kell a korai kiadásokat, ezek ugyanis a legtöbb esetben az illető kor filológiai teljesítményéről, tudományos állásfoglalásáról tanúskodnak. Kutatni kell a kéziratokat — az egyedi darabokat tartalmazó szórványokat éppúgy, mint az ilyen-olyan szempontból megkomponált gyűjteményeket —, mert ezek tesznek bizony-ságot a művek nyomtatás előtti állapotáról (a nyomtatást nem annyira időpontként, inkább a kéziratosságához viszonyítva egy fajta „véglegesítő állapotként” érve), a művek iránti szeszélyes, vagy éppen nagyon is érthető érdeklődés alakulásáról, időben és térben. És végül kutatni kell azt a valamit, amit szövegnek nevezünk, ami miatt a kiadásokat és a kéziratokat is számon tartjuk, ami az író mondanivalóját, génuszát hordozza, és ami — mondjuk ki a nagy szót — szent. Szent, mert érte van minden egyéb; azért van minden, hogy romlottságait fölfedjük, megmagyarázzuk, gyógyítsuk, és hogy a maga tisztaságában, értelmességében tálaljuk mindazoknak, akiket akár az olvasás pusztá öröme, akár interpretálási szándék vezet abban, hogy kézbe veszik a műveket. Nagyjából ezek azok a szálak, amelyek egy írói szöveg-hagyomány földértékekor kézben tartandók, amelyek mentén hol külön-külön, hol szimultán módszerrel biztosan kell haladni.

Csapodi a három út közül csak az első kettőt vállalta; ez munkájának korlátja, hiánya — hibának is mondhatnók —, de egyúttal erőssége, erénye is. Nézzük először az erény oldaláról!

Az első két fejezet (A Janus-kéziratok és a korai kiadások; A szöveg-hagyomány műfajonként) nevezhető lenne ismereteink leltárának is, a további munka megalapozásának is. Ami azonban egy pusztá inventáriumhoz képest többletet adja, az az adatok megfigyeléséből fakadó, többször is hangoztatott következtetése: „a magyarországi Janus-szöveg-hagyomány jut el és válik ismeretessé Itáliában” és persze egész Európában (26). Ez a megállapítása szerencsés összhangban áll a kutatás korábbi, de talán nem ily határozottan kimondott eredményeivel (*A magyar irodalom története 1600-ig*, 246.). Ami pedig a további kódex-kutatást illeti, ez a két fejezet szolgáltatta azt az alapot is, „amelyre a sevillai kódexek jelentőségének értékelését építhetjük” (30).

Ez utóbbiak jelentősége vitathatatlan —, ha értékelésük terén nem tudunk is mindenben egyetérteni Csapodival. Hogy a papír alapján meghatározható a kódexek kora és keletkezési helye, s ennek nyomán még meggyőzőbbé válik a hazai Janus-kultusz intenzitásáról megrajzolt kép, azt igazolva látjuk. Az is meggyőzőnek tűnik, hogy mind a két kézirat „nyersanyag . . . , munkapéldány egy később készíten-dő összeállítás számára” (36). Ahhoz azonban, hogy tovább haladjunk, s elfogadjuk azt is, hogy e munkapéldányokat „egyes külön-álló lapokra írt autográf fogalmazványokról” másolták (uo.), hogy „az S II. javítá-sairól, betoldásairól valóban megállapítható a Janus autográfia” (46) — vagyis, hogy ez a két kódex a költő utasítására, verseinek kiadásra való összegyűjtése cél-jából készült, amelyet azután ő emendált, majd halálakor hátrahagyott —, elég sok, egyelőre tisztázatlan kérdést —, elég meg-oldani. Talán túlságosan földhözragadt gondolkodásra vall, de megkockáztatjuk a kérdéseket: kiknél voltak azok a különálló lapokra írt autográf fogalmazványok? csakugyan autográfok voltak-e? hogyan lehetett ezeket Pécsre összegyűjteni?

Ez azután átvezet a Janusautográfia problémájához. Mindaz, amit Csapodi a 47. lapon ír erről, igazolja azt a megállapítást, hogy „a Janusautográfia kérdésében nem valami jól állunk”. Valóban, az ott felsorolt és fényképeken bemutatott, föltehetően vagy igazoltan Janustól eredő kézvonások sem teszik vitathatatlanná azt az állítást, „hogy a biztos, esztétikus, határozott, olykor lendületes emendáló kéz valóban Janusé”. A bizonyosságot még a belső, a szövegből merített érvek is csak gyöngén támogatják. Két olyan jelentősebb helyet említ Csapodi, ahol az emendáló újjáköltötte az eredeti szöveget. Az Ep. 1,5-nek eme sora helyett:

„Dicere (a könyvben kétszer is: Diceret) adhuc magno nec licet ore: venit” ezt a változatot írta be: „Nec re uidet arctoum pannonis ora ducem”. Bevalljuk, ezt sem találjuk jobbnak a kétségtelenül lapos első változatnál. Sőt: nem is értjük egészen, metrikailag pedig hibásnak tartjuk! — A másik változtatás a „Quod scripsi, scripsi, quidlibet, i, facias” helyébe beírt „Alias” „Quod libuit, scripsi, quodlibet i facito” (a 39. lapon így: „aliter Quod libuit scripsi, quod libet, i, facias” — mely a hiteles?). Nos, ezt sem találjuk gördülékenyebbnek, ráadásul a pilátusi szavakra történő allúzió is elsikkad! Ezzel szemben csakugyan szerencsés változtatásnak minősítenénk az El. 1,3-ban a „Fert clypeus talos, dat pocula cassis et altum” helyett írt „Qui clypeus talos, idem fert pocula et altum” változatot — csak hogy ez nem az emendálótól származik! Hogy tehát az emendáló, címeiket beíró, Janus nevét következetesen törölje kéz a költőé lett volna: nem látjuk bebizonyítva.

Sokkal fontosabb lenne a szöveghagyomány szempontjából annak a harmadik útnak a végigjárása, amit a szöveg maga jelöl ki — jelen esetben a változatok kiértékelése.

Kétségeinket a filológiai pontosság következetes végigvitelét illetően nem látjuk alaptalanoknak. A 92. lapon közölt húszsoros vers szövegét olvasva több értelmezési, sőt metrikai nehézségbe ütköztünk. Végre megnéztük annak a drezdai kódexnek a filmjét, amelyből a szerző is közölte; az alapján a következő javításokat lehet véleményünk szerint eszközölni: 1. sor: „carmina” helyett „carmine”, 9. s.: „grata” h. „gratia”, 12. s.: „Perloqui” h. „Perlegi”, 14. s.: „Eluxerit” h. „Fluxerit”, 15. s.: „muneris” h. „numeris” és „illius” h. „illis”, 17. s.: „in” h. „tu”, 20. s.: „quod” h. „qui” és „studio” h. „studiis”. Lehetséges, hogy a rossz olvasat tévesztette meg Csapodit vagy a cím (helyesen: „Iannus Lodouico Carbono ex urbe rediens”), s ennek következtében minősítette a verset ismeretlennek (10)? Tulajdonképpen nem az: szinte szó szerint egyezik az „Ad Franciscum Durantum Fanensem”-mel (El. II, 11: Teleki I, 414—415.; Zsámboky 1569-es kiad. XXXIII. verso; VKS 270—273. Kerényi G. fordításával).

A szövegfilológia mellett, illetőleg szorosán hozzátapadva kell Janus esetében (is) megbirkózni még egy mellőzhetetlen feladattal: a stíluskritikával. Ezen fordulhat ugyanis, hogy Csapodi másik fontos és újdonság-számba menő állítása igazolható-e: az, hogy a Hédervári-kódex, az Esztergomi, illetve a Sevillai Leveleskönyv teljes anyaga (az elsőnek legutolsó lapjait le-

számítva) Janus fogalmazta leveleket tartalmaz, vagyis azok „akkor is Janus szellemi alkotásai, irodalmi munkásságának szerves részeinek tekinthetők, ha azok nagyobbrészt Mátyás király vagy mások nevében kerültek elküldésre” (79). Rendkívül aprólékos, körültekintő, monográfia terjedelmű munka szükségeltetnék ennek az állításnak végső igazolásához éppúgy, mint döntő cáfolatához.

Ami azt illeti, hogy a Hédervári-kódex „majdnem végig azonos kéz írása”, véleményünk szerint a következőképp módosítandó: a kódexen két kéz egymást váltogató írása követhető végig; egy „A” kéz írta az 1—22. lapot, a 25—41. aljáig (a 30. sz. végéig), a 45. lap tetejétől (a 36. sz.-tól) az 52. lap aljáig, a 122. harmadától (70. sz.) ennek aljáig, végül a 149—185. lapokat (nem föliókat!), egy „B” kéz pedig, jóval szélesebb, kerekítettebb írással a közben lévő lapokat, ill. leveleket, valamint valószínűleg a kódex összes címét. — Egy másik észrevétel ugyanennek a kódexnek a 38. számára vonatkozik. Csapodi kiadatlanak mondja (70). Valójában már Teleki közléséből ismert (Hunyadiak kora... XI, 101, némileg eltérő, illetve hiányos szöveggel). Ennél az elnézésnél azonban sokkal döntőbb ebben a vitában — és a Janus-szöveghagyomány elvi megközelítésében és gyakorlati feldolgozásában — az a kérdés, hogy egy ilyen lapos stílusú, szinte kulináris latinsággal írott levelet hajlandó lett volna-e Janus a magáénak elfogadni, képes lett volna-e leírni? („Nova per vos nobis intimata intelleximus”; „non neglegemus, quod vos quoque in brevi audietis, que sequuntur”). A magunk részéről tagadjuk ezt — a végső szó kimondásának jogát az alapos stílusvizsgálat elvégzőjének engedve át.

Már abból is, hogy ennyi problémára nyílik belőle rálátás, és így sok vitás kérdést vet föl — kiviláglik, hogy nem volt haszontalan vállalkozás Csapodi Csabának a szintézis igényével (s a szintézis felé vezető út megmutatásának eredményével) kibocsátania új könyvét.

BORONKAI IVÁN

Ratio Educationis. Az 1777-i és 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István. Budapest 1981. Akadémiai K. 433 1.

Az 1760-as években fordult az államhatalom figyelme a közoktatás felé. Mária Terézia azonban hiába igyekezett meggyőzni a rendeket, csakhamar be kellett látnia,

hogy ezen az úton aligha lehet átfogó rendezést elérni. A szükséges reformok kidolgozását ezért — a királynő rendeletére — a báti udvari tanulmányi bizottság vette át. Az 1773-ban feloszlott jezsuita rend vagyonát és teljes jövedelmét tanulmányi alap létrehozására fordították s ezzel a háttérrel már mélyrehatóan bele lehetett nyúlni az iskolaügyekbe. Így került sor az állam felügyelete alatt álló egységes hazai oktatási-nevelési rendszer létrehozására, illetve az ezt tartalmazó utasítás, ún. Ratio Educationis kiadására. Az 1776-ban megjelent, rendkívül részletes és mindenre kiterjedő latin szöveg első ízben Friml Aladár fordításában 1913-ban vált hozzáférhetővé magyarul. Szövege azonban ma már elavult, tükörfordításra nehezkés, néhol maga a fordítás is értelmezésre szorul. A jelenlegi szöveg ezért elsősorban nem a szép, hanem a világos, közérthető, pontos és főleg egyértelmű átültetésre törekedett. Tegyük hozzá: teljes sikerrel.

Kevésbé ismert, hogy a Ratio követelte újjászervezés befejeztét csak 1780 nyarán ünnepelték meg a budai királyi palotában. Az alig néhány hónappal később trónra lépő II. József nem érvénytelenítette ugyan a Ratio rendelkezéseit, de iskolapolitikai elképzelései nem voltak teljesen azonosak. Törekvései gyakorlatilag a gimnáziumok és a felsőoktatás bizonyos esőkenntésére, velük szemben a népiskolák erőteljesebb fejlesztésére irányultak.

A napóleoni háború teremtette új társadalmi és gazdasági körülmények között ismét időszakosra vált a magyar közoktatás reformja. 1801-ben József nádor sürgetésére végül megindultak a munkálatok és 1805-ben elkészült az új tanügyi szabályzat, melynek életbe léptetését — kinyomtatás után — a Helytartótanács 1806. november 4-én rendelte el. Ennek szabatos fordítását most első ízben kapja kézbe az olvasó. Tulajdonképpen mindkét Ratio hivatalos ügyirat. Ezért igyekezett — sikerrel — az eredeti szöveg hivatalos-retorikai stílusát némiképpen megőrizni az átültetés.

Mindannyiunk emlékezetében az első Ratio Educationis őrződött meg s bizonyos szempontból jogosan. Am az első Ratio önmagában torzó, valójában mélyebb gyökereket nem tudott verni, s hatását később sem volt képes teljes mélységben kifejteni. Különösen a felvilágosult abszolutizmus szellemében uralkodó II. József idején nem. Az 1790/91. évi országgyűlés 26. törvénye tovább szűkítette hatókörét, hiszen ebben a protestánsok teljes tanügyi önállóságot kaptak. Az első Ratioé lényegében az úttörés érdeme, a másodiké a beteljesítés. Ez utóbbi, fél évszázadon át,

egészen 1848-ig meghatározta a magyar oktatásügy felépítését. Két nemzedék tanult a második Ratio nyújtotta keretek között a „királyi” (katolikus) alsó és felsőfokú iskolákban.

E két jelentős közoktatáspolitikai és közoktatástervezési dokumentum, illetve azok magyar fordítása közelről érdekli a könyv- és sajtótörténettel foglalkozókat. Számos ilyen vonatkozása mindmáig kiaknázatlan vagy kevésbé ismert. Kivételként éppen a Ratio szövegének mostani kiadóját említhetjük, aki két közleményben is (MKsz 1980. és 1981.) regisztrálta az 1777-es és 1806-os Ratio Educationis tankönyveit.

Mindkét utasítás részletesen foglalkozik a „királyi akadémiák” könyvtárainak megszervezésével és raktári rendjével. A könyvtárak vezetését a történelem tanárok hatáskörébe utalja. A központi egyetemi könyvtár állománygyarapításának szükségességét különös nyomatékkal hangsúlyozza. Mái megiszívlelendő tanulással szolgál a 269. § utasítása, mely szerint a beszerzendő könyvek kiválasztása nem teljesen a könyvtári szakemberek döntésétől függ, hanem mindig meg kell tudakolni a fakultások véleményét, hiszen elsősorban ezek használatára szervezték a könyvtárat. Számos más — itt nem részletezhető — intézkedése alsó-, középső- és felsőszintű oktatásunk könyvtárugyének teljességét átfogja. Ezért érdemel megkülönböztetett figyelmet Mészáros István könyve.

KÖHEGYI MIHÁLY

Dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéből 1760—1790. Szerk.: TÓTH András és LADÁNYI Andor. Budapest, 1981., Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 111 p.

A könyv a magyarországi felsőoktatás történetének 1760—1790 közötti időszakára vonatkozó legfontosabb dokumentumait tartalmazza időrendi sorrendben.

A bevezető rámutat arra, hogy nagy szükség volt a felsőoktatás fejlesztésére, korszerűsítésére, hiszen kevés felsőoktatási intézmény volt az országban; azok is jezsuita, illetve protestáns irányítás alatt, elavult tanulmányi rendszerrel, a tantárgyak sokaságával, a tanulmányok rendszertelenségével működtek. Majd röviden összefoglalja, hogy a korszerűsítés érdekében milyen intézkedéseket, törvényeket hoztak.

Az egyes dokumentumok előtt részletes történeti elemzést és utánuk az egyes felsőoktatási intézmények történelmére utaló irodalmat és a rendeletek utóhatását feltáró megjegyzéseket találunk.

A harminchárom dokumentum közül a legalapvetőbb a Királyi rendelet a jogi kari oktatásról (1760), A szenci Collegium Oeconomicum alapítólevél (1763), Rendelet a Bányászati Akadémia Felállításáról, (1770), Mária Terézia rendelete a nagyszombati egyetem Budára helyezéséről (1777), a Ratio Educationis az egyetemről és a királyi akadémiákról (1777), Rendelet mérnökképző tanfolyam szervezéséről az egyetemen (1782), II. József rendelete az egyetem Budáról Pestre helyezéséről, valamint a papképzés és a királyi akadémiák átszervezéséről (1784).

A könyvet a rövidítések jegyzéke és a négy nyelvű tartalomjegyzék zárja le.

Az egyetemi-főiskolai oktatók és a felsőoktatás története iránt érdeklődők hasznos könyve lehet ez a nagyrészt eddig nem publikált dokumentumgyűjtemény.

MIHÁLYI ZSUZSA

Incunabula, Hebraica & Judaica. Five Centuries of Hebraica and Judaica, Rare Bibles and Hebrew Incunables from the Jacob M. Lowy Collection. Prepared by Brad Sabin HILL. Ottawa 1980. XXIV, 198 l.

A National Library of Canada 1977-ben ritka hebraica- és judaica-gyűjteményhez jutott Jacob M. Lowy (Montreal) gazdag gyáros, filantróp és bibliofil jóvoltából. Apja, Raphael Löwy, a bártfai hitközség elnöke volt a német megszállás alatt. Számos gyermeket mentett meg a deportálástól. Ő maga — családjával együtt — Auschwitzban pusztult el. Fia 1938-ban Angliába került, s onnan 1951-ben Kanadába. 12 éves kora óta gyűjtötte a könyveket.

A gyűjtemény 2000 kötetet számol. A kanadai Nemzeti Könyvtárnak már eddig is volt héber részlege: „Saul Hayes Collection of Hebraic Manuscripts and Microforms.” Ezt jól egészíti ki az újabb adomány.

A kétnyelvű (angol, francia) katalógus pompás kiállítású. Dúsan illusztrált.

Van néhány kézirat. Így egy Altonában 1763-ban másolt és illusztrált Haggáda (No. 99.), amelyet Elkáná b. Méir készített. Az 1695-ben Amsterdamban nyomott Haggáda képeit követi. Egy illusztrált Esztertekeres Nyugat-európából (No. 145.) felül virágdíszeket, alul nyilazó Ámorokat tüntet fel.

Ősnyomtatványokban gazdagabb: 23 héber és 7 latin nyelvű van. Hadd emeljük ki közülük József Albo Ikkarimját (Soncino 1485). A moszkvai Lenin-könyvtár héber

ősnyomtatványairól is most jelent meg egy jegyzék (D. JOSIPPON: *Hazofeh*. 1981. IX. 18).

A régiségek közt van Spinoza OPERA POSTHUMA-ja (Amsterdam 1677), amelyben a szerző neve rövidítetten olvasható: B. d. S. (Benedicti domini Spinozae).

Magyarország egy darabban szerepel: Móse SCHICK *Al Tárjag Micvót* II. kötetével (Munkács 1898). Pietásból még a faksimiléjét is hozza, holott nem tartozik a ritkaságok közé.

Az idén kiállítás nyílt ebből a gyűjteményből.

Kanada ezzel a katalógussal bekerül a zsidó könyvészet történetébe.

SCHIEBER SÁNDOR

Presse et histoire au XVIIIe siècle, l'année 1734. Sous la direction de Pierre RÉTAT et de Jean SGARD. Paris 1978, Éd. du C.N.R.S. 325.

A Chambéry-ben rendezett kollokvium törzssanyagának egy része már megjelent *Études sur la presse au XVIIIe siècle* címmel, a különféle megfontolásból kiválasztott 1734. év sajtójára alapozva a fejlett franciaországi sajtóviszonyok föltárásának problémáit. — A „sajtó és történelem” témakör feldolgozó irodalmi, publicisztikai, történelmi összefüggésben tárgyalják az országos hatású, a helyi sajtó közéleti, politikai és kulturális szempontú jelentékeny korabeli forrásanyagot. A szerkezetileg jól rendezett kötet megbízható bibliográfiai leírást és áttekintést nyújt az 1734-es esztendő periodikáiról, tipológiai fejtegetés kíséretében. Ez kiterjed a periodikák tartalmi és formai kérdéseinek tipológiai összefoglalására és a közlési folyamatra (auteur—livre—public; vagy informateurs—auteurs du périodique—périodique—public), az újságírók „gazetiers, journalistes” tevékenységére. Érdekes az a tipológiai kísérlet, amely a korabeli periodikákat szövegük referáló funkciója, s a történetek közlésmódja szerint próbálja rendszerezni. Különösen irodalmi vonatkozásban érdemel figyelmet a tanulmány befejező része, „Typologie des unités narratives du discours” (Cl. Labrosse et P. Rétat).

Külön kis munkacsoport végezte a módszertani szempontból is tanulságos „Etude quantitative des périodiques de 1734” téma feldolgozását (H. Duranton, R. Favre, Cl. Labrosse, P. Rétat). Mivel bizonyos periodikák alig elérhetők vagy teljességgel megközelíthetetlenek, a bibliográfiai leírások-

nál előfordultak bizonytalansági tényezők, amelyek zavarták a pontos meghatározást pl. a formátum jelzésében, az anonimitás megítélésében, szerzők azonosításában, helymeghatározásban stb. Az összehasonlító forrásvizsgálat nemzetközi gyűjtemények állományát is számba vette. A kutatás a könyvpiacra, könyvkiadásra és könyvforgalomra is kiterjedt, bizonyos tényezők (nyelvhasználat, kiadási hely, könyvkiadók, újrakiadások stb.) statisztikai jellemzésével. Fontos eleme a szociológiai összefüggés („Le libraire et son client”) a könyvvarusi gyakorlatban, az előfizetés-gyűjtés, az olvasóközönség, a terjesztés korabeli viszonylatban. Tematikai (teológiai, jogi, történeti, tudományos és művészeti, szépirodalmi) jellegű csoportosításban is áttekintést adnak a szerzők gazdag dokumentáció alátámasztásával. A periodikák és a cenzúra fejezete az állami politikai, egyházi ellenőrzés különféle formáit veszi szemügyre (A. Mchet). Az erélyesebb esz-

közökre éppen az 1734. évi eseménytörténet utolsó napi adata vet fényt: parlamenti határozat alapján megégetik „les Princesses malabres” (Lenglet-Dufresnoy) anonim iratát. A köznapi történeti s irodalmi érdekű krónika egy esztendő keresztmetszetét tárja elő (M. Gilot, M.—F. Luna), amelyet a „le fait divers” panorámája színesít (R. Favre, J. Sgard, F. Weil).

A kötet további része irodalmi szemszögből jelentős, mivel az átélt korabeli esemény és az írott történet összefüggésében próbálja vizsgálni s értékelni a hazai és európai történésekkel kapcsolatos anyagot (L. Trenard, G. Luciani, D. B. Dalmato, M. Launay, M.—T. Bourez, F. Moureau). A természettudományos és orvosi kérdések iránti érdeklődésről szól az utolsó áttekintés (A. Juillard, L. Perrier). A tanulmányok a módszeres sajtótörténeti kutatás tényanyaga a rendszerező szándék eredményességét igazolja.

HOPP LAJOS

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1982. III. 23. — Terjedelem: 10.50 (A/5) ív
82.10102 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Scheiber, Alexander</i> : A Leaf of the Fourth Manuscript of the Ben Sira. From the Geniza	179
<i>Gerics József</i> : Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája I.	186
<i>Buzinkay Géza</i> : A magyar közművelődési lapok „élet- és jellemrajzai” 1867—1890.	198
<i>Voit Krisztina</i> : Molnár Ferenc és a Franklin Társulat	220
<i>Tasi József</i> : Az 1928-as Ady-röpirat. Adalékok a népi frók mozgalmának történetéhez	230

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Csapodi Csaba</i> : Cortesius „De laudibus Matthiae Corvini”-jának két kiadásáról	248
<i>Gömöri, György</i> : Magyar és latin nyelvű versbejegyzések XVII. századi emlékkönyvekben	249
<i>Pavercsik Ilona</i> : Georg Steinhübel löcsei könyvkereskedő hagyatéki leltára. Adatok egy felvidéki város polgárságának könyvkultúrájához	254
<i>Füves Ödön</i> : Dimitriosz Govdelász Magyarországon	267
<i>Németh István—Kiss József</i> : Barthos Paulina emlékkönyve (1835—1852)	268

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Dezsényi Béla emlékezete	277
<i>Szabó Sándor</i> : Szentmihályi János (1908—1981)	278
<i>Fried István—Poór János</i> : Nemzetközi sajtótörténeti konferencia és a periodika-kutatások néhány időszzerű kérdése	278
<i>Soltész Zoltánné</i> : Hozzászólás a Mátyás-Graduale című kiadvány ismertetéséhez	282

S Z E M L E

<i>Berlász Jenő</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802—1867. Bp. 1981. Kiad. Országos Széchényi Könyvtár 555 l., 32 t. (<i>Csapodi Csaba</i>)	287
<i>Magyar Könyvészet 1921—1944</i> . A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. 6. Nyelvészet—Irodalom. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Szerk. Komjáthy Miklósné. Bp. 1981. 674 l. (<i>Kelecsényi Ákos</i>)	289
<i>Szendrei Janka</i> : A magyar középkor hangjegyes forrásai. Bp. 1981. 302 l. (<i>Körmeny Kinga</i>)	290
<i>Csapodi Csaba</i> : A Janus Pannonius-szöveg-hagyomány. Bp. 1981. 108 l. (<i>Boronkai Iván</i>)	292
<i>Ratio Educationis</i> . Az 1777-i és 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Kiad. Mészáros István. Bp. 1981. 433 l. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	294
<i>Dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéből 1760—1790</i> . Szerk. Tóth András és Ladányi Ardor. Bp. 1981. 111 l. (<i>Mihályi Zsuzsa</i>)	295
<i>Incunabula, Hebraica & Judaica</i> . Five Centuries of Hebraica and Judaica, Rare Bibles and Hebrew Incunables from the Jacob M. Lowy Collection. Ottawa, 1980. (<i>Scheiber Sándor</i>)	296
<i>Presse et histoire au XVIIIe siècle, l'année 1734</i> . Paris, 1978. (<i>Hopp Lajos</i>)	296

SOMMAIRE

<i>Scheiber, Alexander</i> : A Leaf of the Fourth Manuscript of the Ben Sira. From the Geniza	179
<i>Gerics, József</i> : La critique de quelques sources relatives à l'histoire hongroise des années 1040. I ^{re} partie	186
<i>Buzinkay, Géza</i> : Biographies et esquisses de portraits dans des journaux d'éducation nationale hongrois 1867-1890	198
<i>Voit, Krisztina</i> : Ferenc Molnár et la Société Franklin	220
<i>Tasi, József</i> : Un pamphlet sur Ady de 1928. Quelques données à l'histoire de mouvement des écrivains populistes	230

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Csapodi, Csaba</i> : Sur l'édition de »De laudibus Matthiae Corvini« de Cortesius	248
<i>Gömöri, György</i> : Inscriptions en vers en langue hongroise et latine dans les albums du XVII ^e siècle	249
<i>Pavercsik, Ilona</i> : L'inventaire de succession de Georg Steinhübel, libraire de Lőcse. Données à la culture de livre d'une ville de la Haute Hongrie	254
<i>Füves, Ödön</i> : Dimitrios Govdelas en Hongrie	267
<i>Németh, István-Kiss, József</i> : L'album de Paulina Bartos (1835-1852)	268

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : In memoriam Béla Dezsényi	287
<i>Szabó, Sándor</i> : János Szentmihályi (1908-1981)	278
<i>Fried, István-Poór, János</i> : Le congrès international d'histoire de presse et quelques questions actuelles des recherches de périodiques	278
<i>Soltész, Mme Zoltán</i> : Contribution au compte-rendu sur la publication intitulée Mátýás-Graduale	282

REVUE

<i>Berlász, Jenő</i> : L'histoire de la Bibliothèque Nationale Széchényi 1802-1867. - Bp. 1981, Bibliothèque Nationale Széchényi, 555 p. 32 t. (<i>Csapodi, Csaba</i>)	287
<i>Bibliographie Hongroise 1921-1944</i> . Registre par spécialités des livres imprimés en Hongrie. 6. Linguistique-Littérature. Publiée par la Bibliothèque Nationale Széchényi. Rédigée par M ^{me} Miklós Komjáthy. - Bp. 1981. 647 p. (<i>Kelecsényi Ákos</i>)	289
<i>Szerdrei, Janka</i> : Les sources de notes musicales du moyenâge hongrois. - Bp. 1981. 302 p. (<i>Körmendy, Kinga</i>)	290
<i>Csapodi Csaba</i> : La tradition de texte de Janus Pannonius. Bp. 1981. (<i>Boronkai, Iván</i>)	292
<i>Ratio Educationis</i> . La traduction hongroise des éditions de 1777 et 1806. Publiée par István Mészáros. - Bp. 1981. 433 p. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	292
<i>Documents de l'histoire de l'enseignement supérieur en Hongrie de 1760 à 1790</i> . Rédigés par András Tóth et Andor Ladányi. - Bp. 1981. 111 p. (<i>Mihályi, Zsuzsa</i>)	295
<i>Incunabula, Hebraica & Judaica</i> . Five Centuries of Hebraica and Judaica, Rare Bibles and Hebrew Incunables from the Jacob M. Lowy Collection. Prepared by Brad Sabin Hill. Ottawa, 1980. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	296
<i>Presse et histoire au XVIIIe siècle, l'année 1734</i> . Paris, 1978. (<i>Hopp, Lajos</i>)	296